

קריאת התורה בציבור בשבת במנהג ביתא ישראל

העדויות על קריאת התורה בציבור בשבת במנהג העדה אינן חד משמעיות. כנראה, שבנושא זה חלו שינויים רבים במנהגם, בהשפעת הקשרים עם השליחים היהודים, שניסו להטמיע בעדה את המנהג הרבני. נסקור את העדויות מהמוקדם אל המאוחר. המקורות המוקדמים ביותר שבידנו אינם מזכירים מנהג מסודר של קריאה בתורה בציבור בשבת. פלאד, שטרן ורתינס מתארים את המסגיד וסדרי תפילת השבת ואף מצטטים בחיבוריהם מספר תפילות כפי שנראה להלן, אך אין בדיווחיהם זכר למנהג מסודר של קריאה בתורה בציבור. בתשובותיו של אבא יצחק מופיעה רשימת כתבי הקודש שבידי העדה. אבא יצחק מונה את הספרים אחד לאחד ואינו מזכיר בדבריו סדר קבוע לקריאה בתורה. קרוב לוודאי שאם היה קיים סדר כזה, אבא יצחק היה מתייחס אליו בהקשר זה. עדות ראשונה למנהג קריאה בתורה בשבת מופיעה בתיאוריו של לסלאו, הפלשים, עמ' 34: 'בשבתות ובחגים, בעת התפילה, קורא אחד הכוהנים חלק מן התורה שיש לו איזה קשר עם היום. אין פרשות מיוחדות לשבתות. מכיוון שהקהל אינו מבין געז, כוהן אחר מתרגם לאמהרית, הלשון המדוברת'. תיאור דומה עולה ממכתבי ויטרבו.¹ טרוויזין, השבת לפי ויטרבו, עמ' 87:

אי אפשר להשוות את קריאת התורה בעדה לקריאה הנהוגה בעם היהודי. בעם היהודי הקריאה מדויקת, ונערכת בציבור מתוך ספר תורה. בני העדה קראו בעל פה ולא מן הספר. כל שבת קראו קטע כל שהוא ולא לפי סדר פרשות השבוע. אין רצף בקריאה. בנוסף לכך הקדישו מספר שעות בשבת ללימוד התורה. הלימוד כלל גם טקסטים מקודשים שמחוץ לחמשת חומשי תורה.

דלות המקורות במנהגי הקריאה, הובילה אותי למספר ביקורים בבתי כנסת של בני העדה וריאיונות עומק מיוחדים בנושא זה. בתאריך 23.12.03, נר רביעי של חנוכה תשס"ד, נפגשתי עם קס מנטוסנט מקריית גת.² השיחה התמקדה במנהגי קריאת התורה בעדה, להלן תמצית דבריו:

שלוש פעמים בשנה מוצאים את ספר התורה מהתיבה (ארון הקודש). לצורך הוצאת הספר לובש הקס בגדים מיוחדים וקורא תפילות מיוחדות. כאשר מוצאים את ספר התורה מההיכל יש חובה לקרוא את כולו מתחילתו ועד סופו. לראשונה מוציאים את הספר בבוקר, עם אור ראשון, של יום הכיפורים. קוראים בו מענייני יום כיפור ומניחים אותו על כסא מיוחד, מעין מתקן מתקפל המיוחד לצורך שמירת הספר שמחוץ לתיבה. הספר יישאר מחוץ לתיבה עד סיום חג סוכות. במהלך תקופה זו ישלים הקס את קריאת

¹ בשנת 1936 כבשו חייליו של מוסוליני את אתיופיה. אתיופיה הייתה נתונה לכיבוש איטלקי-פשיסטי במשך כשש שנים. הקהילה היהודית באיטליה ניצלה את הנגישות האיטלקית ביבשת אפריקה כדי ליצור קשר, לסייע ולעמוד על טיבם של ביתא ישראל. בשנת 1936 נשלח עורך הדין קרלו אלברטו ויטרבו על ידי איחוד הקהילות היהודיות באיטליה לכפרי העדה באתיופיה. ויטרבו שהה בקרב בני העדה במשך כשנתיים מתוך רצון עז לסייע לבני העדה בעיקר בתחומי חינוך וחברה. במהלך שהותו באתיופיה הריץ ויטרבו מכתבים רבים לבני ביתו שבאיטליה, צילם תמונות רבות ווערך רשימות של מנהגי העדה ויחסם למנהג הרבני. החומר הועבר לארכיון הציוני בירושלים ופתוח לכל דורש. חוקרת העדה, עמנואלה טרוויזין סמי, ליקטה מתוך רשימותיו הלכות ומנהגים הקשורים לשבת.

² על אף גילו הצעיר (יליד 1966) ביחס למידענים אחרים, נחשב קס מנטוסנט למידען משכיל ומועיל. הוא שולט היטב בגעז, אמהרית ועברית ומקדיש זמן רב לעיון בכתבי העדה והשוואתם לספרים החיצוניים, בעיקר היובלים.

כל התורה כולה. חלקים יקראו בציבור וחלקים ביחידות על ידי הקס. אם לא סיימו את קריאתו עד סוף החג יאחרו את החזרתו אפילו בשבוע שבועיים, עד גמר הקריאה. כמו כן, הוציאו ספר תורה בבוקר חג ראשון של פסח, וקראו בו מענייני דיומא. לאחר השלמת קריאת הספר כולו הוחזר הספר לתיבה. בחג שבועות הוציאו ספר תורה, אך קראו רק קטע השייך לחג השבועות ומייד החזירוהו לתיבה, ללא השלמת קריאת הספר כולו. מועדים אלו היו מקובלים כמועדי הקריאה בתורה וחייבו את כל העדה. מעבר לכך היה בסמכותו של הקס להחליט על הוצאת ספר תורה לפי ראות עיניו. היו שהוציאו בראש חודש, בשבת השביעית ואפילו כאשר חשו ששעת רצון היא בקהילה או שעת תוכחה; גם אז, הורה הקס על הוצאת הספר וקריאה בו. כמו כן, הוציאו ספר תורה לצורך שבועה. סכסוכי ממון או ענייני בתולים נחתכו בשבועה. נראה שגם אז הקפיד הקס להחזיר את הספר רק לאחר שהשלים לקרוא את כולו, חלק בציבור וחלק ביחידות. במקומות רבים נשמר ספר התורה בביתו של קס ולא בבית הכנסת מחשש גניבה.

דברים ברוח זו שמעתי גם ממרגרט חיון,³ להלן תיעוד הדברים, כפי שנמסרו לי בשיחה מתאריך 31.7.03:

בביקוריה בתפילות השבת שנערכו בנווה כרמל, לא ראתה שקוראים בתורה. לדבריה קריאה בתורה אינה חלק מתפילת השבת של העדה. את מנהגי קריאת התורה שנוהגים כיום בני העדה ומנהגים שדווחו על ידי המידענים השונים, אפשר להסביר כהשפעות של פייטלוביץ מראשית המאה או רצון של הקהילה להידמות למנהג המקובל בבתי הכנסת בארץ. לטענתה, הכפרים באזור גונדר היו חשופים יותר להשפעת פייטלוביץ, ולכן יוצאי אזורים אלו מקיימים מנהגים שונים של קריאה בתורה. אצל עולים מכפרים רחוקים ומבודדים אין זכר לקריאת התורה בשבת. כמו כן יתכן, שבאתר הקראוונים לא היו בנמצא ספרי תורה ולכן לא קראו. היו מרכזי קליטה שתפילה התקיימה בחדר שאינו בית כנסת ולכן זקני העדה העדיפו שלא להביא את ספרי התורה למקום תפילה זה, אלא לשומרם בביתם.

נסיים מקבץ עדויות זה, בעדות אישית שלי משבתות אירוח בקהילת ביתא ישראל שבקריית מלאכי ובקריית גת.

בשבת פרשת 'קרח' תשס"ג (כח סיון 18.6.03) התארחתי אצל קהילת יוצאי אתיופיה בקריית מלאכי. השתתפתי בשלוש תפילות וקיימתי שיחות רבות עם מידענים שונים במהלך השבת. להלן תמצית רשמיי ... בשעה 08:30 הסתיימה התפילה והחלה קריאת התורה. בשבת רגילה אין מוציאים את האורית מתוך ארון הקודש אלא קוראים מתוך חומש מודפס בשפה האמהרית. רק באירועים מיוחדים (חגים, ימי מועד, שבת שביעית וכדומה) מוציאים את ספר התורה. אחד מהקהל, לא הקס שניהל את התפילה, קרא

³ חוקרת שהתמקדה בכתבי העדה ותפילותיה. לצורך מחקרה הקליטה את תפילות העדה באתר הקראוונים 'נווה כרמל', שאכלס עולים ממבצע שלמה (1990-1991). מחקרה של מרגרט חיון נערך זמן קצר לאחר עלייתם ארצה, ומכאן חשיבותו.

מתוך חומש מודפס את '16' בשפה האמהרית. לאחר בירור מקיף הבנתי ש-'16' זה פרק ט"ז בספר במדבר, שפותח את פרשת קורח. הקריאה ארכה כחצי שעה ולאחריה ברכו כולם איש את רעהו בברכת שבת שלום והחלו לארגן את סעודת הברכה. בשבת פרשת "תולדות" תשס"ד (29.11.03) התארחתי בבית הכנסת של קהילת ביתא ישראל ברחוב גאון הירדן בקריית גת. הייתה זו השבת השביעית לפי מניינם של יהודי אתיופיה ולכן בחרתי דווקא בשבת זו. לא מצאתי כל מאפיינים ייחודיים לשבת זו. התפילות התקיימו כסדרן, בדומה לסגנון המוכר לי מביקורי בשבת בקריית מלאכי ולא ניכרה כל תכונה מיוחדת בשבת זו. ספר התורה לא הוצא מהתיבה וכלל לא קראו בתורה, אף לא מחומש.

מכלל הדברים וממגוון העדויות, ניתן לשער שלא היה סדר קבוע של קריאה בתורה בציבור בשבת. בוודאי ובוודאי, שחלוקת התורה לפרשות לפי שבתות השנה, כלל לא נהגה בעדה. נראה שהיו קריאות קבועות בחגים (יום כיפור, סוכות, פסח, שבועות) ואולי גם בראשי חודשים ובשבת השביעית. בנוסף לכך נהגו הקסים לקיים קריאות ספונטאניות, שנקבעו לפי שיקול דעתו של הקס. גורמים מזמנים לקריאה מעין זו היו: חג שמתקרב, לידה או פטירה, בצורת, גזרה רעה וכיוצא בזה עניינים שהם צורך הזמן והמקום.